

Nino RASPUDIĆ (Zagreb)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

NICCOLO' TOMMASEO I ISTOČNA OBALA JADRANA – OD SENTIMENTALISTIČKOG PATERNALIZMA DO NEVOLJA S NJEGOŠEM

Niccolò Tommaseo, veliki talijanski leksikograf i pisac iz 19. stoljeća, rođen u Šibeniku, jedna je od najznačajnijih figura za razumijevanje kulturnih i političkih odnosa između dvije jadranske obale. Analizirajući iz perspektive postkolonijalne kritike njegova djela u kojima se bavi Dalmacijom i slavenskim svijetom općenito (među kojima se ističu *Scintille/Iskrice*), otkrivamo da je njegov jadranski diskurs prožet orijentalizmom (u smislu kako ga poima E. Said). Tommaseovi prikazi Dalmacije obilježeni su izrazitim paternalističkim pristupom: promatra je sa simpatijom, ali uvijek iz pozicije spoznajne i kulturne nadmoći. U *Iskricama* je Dalmacija često metaforički prikazana kao mlada i nezaštićena žena, kojoj je potreban skrbnik, dok su Dalmatinci prikazani kao „dobri divljaci“, koji nipošto ne smiju dozvoliti da ih „iskvari“ zapadna civilizacija. Tommaseo osuđuje modernizaciju, urbanizaciju, uvođenje općeg školstva, luksuz i ostale zapadne utjecaje kod Slavena (ne štedeći pri tome ni Njegoša, koji je kriv zato što čita francuske romane), koje „orijentalizira“ pripisujući im neke urođene osobine, koje su na prvi pogled pozitivne, no koje impliciraju izvjesnu intelektualnu ograničenost i prevagu tjelesnog, strastvenog i fantastičnog elementa (na sličan način je „klasična“ kolonijalna književnost opisivala Afrikance). Ne čudi stoga što Tommaseo dijelom idealizira venecijansku vlast nad Dalmacijom. Paternalistički pristup, analiziran kod Tommasea, živ je i danas u birokratskom diskursu Europske unije o jugoistoku Europe.

Ključne riječi: *Tommaseo, Dalmacija, Hrvati, Slaveni, paternalizam, orijentalizam, postkolonijalna kritika, Njegoš*

Niccolò Tommaseo (Šibenik, 1802 – Firenca, 1874) najznačajniji je talijanski pisac rođen na istočnoj obali Jadrana. Autor je važnih djela talijanske književnosti i leksikografije 19. stoljeća, među kojima se ističe roman *Vjera i*

ljepota (Fede e bellezza, 1840), te kapitalni *Rječnik sinonima (Dizionario dei sinonimi, 1830)* i *Rječnik talijanskog jezika (Dizionario della lingua italiana, 1858–79)*. Pored toga, on je i ključna osoba za razumijevanje hrvatsko-talijanskih kulturnih odnosa u 19. stoljeću. Tommaseova djela u kojima se bavi istočnojadranskim i širim, općeslavenskim temama čine samo jedan, i to manji dio njegovog golemog opusa, što, pored njegove složene, često i kontradiktorne osobnosti, te javnog i političkog djelovanja, valja imati na umu prilikom parcijalnih analiza njegovog djela, kao što je nužno i ova, koja ga promatra iz perspektive „prekojadranskog poluorijentalizma“, kako nazivamo, unutar talijanske kulture dominantnu, tradiciju gledanja na istočnu jadransku obalu kao na a priori civilizacijski inferiornu.

Rođen u Šibeniku 1802. godine, u potalijančenoj obitelji hrvatskog porijekla, Tommaseo kao mladić napušta rodni grad, kojeg se kasnije uglavnom sjeća s odbojnošću, i odlazi studirati u Italiju, gdje će u Padovi završiti pravo. Nakon studija posvećuje se novinarskom i književnom radu i seli najprije u Milano, a potom i u Firencu, grad u kojem se počinje potvrđivati kao književnik i leksikograf. Tommaseo, u tom životnom razdoblju, iskazuje snažnu potrebu za mletačkom identitetskom legitimacijom. Pitanje vlastite nacionalne pripadnosti pri tome promatra i etnički i kulturno – ističe kako je Talijan jer je rođen od venecijanskih podanika, jer mu je prvi jezik bio talijanski, jer mu je jedna baka Talijanka i jer je, po njemu, Dalmacija talijanska zemlja više od Torina, a to potkrepljuje činjenicom da jezik njegovog djetinjstva nije imao francuskih riječi.¹ Kasnije će priznati i kako se u mladosti crvenio kada bi rekao da je Dalmatinac pa je, pošto je njegova baka s očeve strane bila Talijanka smatrao sebe Talijanom.² Taj pojačan nacionalni identitet, tipičan za ljude s granice, kod njege je imao i dodatnu dimenziju, jer je smatrao da je, kao Talijan po izboru, superioran onima koji nemaju nikakvu zaslugu u tome što su Talijani.³

Tommaseo se vrlo brzo i javno istaknuo kao talijanski domoljub i borac protiv austrijske dominacije nad talijanskim zemljama. Nakon što je 1834. godine jedan njegov tekst u časopisu *Antologia* izazvao proteste austrijskih vlasti, Tommaseo odlazi dobrovoljno u progonstvo u Pariz. Upravo tijekom tog, kako ga je sam nazivao „prvog progonstva“, kao već priznat pisac i intelektualac, naknadno i posredno će otkriti „ilirsku“ poeziju i jezik, na koje ranije nikada nije posebno obraćao pozornost.

¹ Jože Pirjevec, *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, Marsilio Editori, Venecija, 1977., str. 41.

² V. Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975., str. 6.

³ V. Oscar Randi, *Niccolò Tommaseo nella politica*, Tipografia di E. De Schönfeld, Zadar, 1924., str. 9.

1. Kasno otkrivanje vrijednosti zavičaja posredovanjem stranaca

Kulturnu vrijednost svog zavičaja Tommaseo će otkriti znakovito kasno. Ivan Katušić, autor monografske knjige o Tommaseu, u kojoj se posebno bavio njegovom biografijom, ističe da je Tommaseo dugo vremena „o kulturnim vrijednostima svoje rodne grude bio daleko lošije obaviješten nego mnogi kulturni ljudi u Europi.“⁴ O slabom poznavanju istočne jadranske obale u tadašnjim talijanskim kulturnim krugovima svjedoči i Tommaseov šibenski prijatelj i suradnik Špiro Popović, koji mu 26. 6. 1844. godine piše: „I sami Francezi više poznaju nas nego Talijani; Francezi po Slavjanskim krajevima putuju, uče naš jezik, običaje naše, a Talijani, sa žalošću moram reći, za nas ne mare.“⁵

Za djelo Alberta Fortisa *Put po Dalmaciji (Viaggio in Dalmazia, 1774)*, koje je imalo priličnog odjeka u europskim intelektualnim krugovima, gdje je čak i potaklo modu „morlakizma“, Tommaseo će saznati vrlo kasno, na Korzici 1838. ili 1839. godine. Zvuči pomalo apsurdno to da je Dalmatincu Tommaseu o znamenitom Fortisovom dalmatinskom putopisu koji mu je proslavio zavičaj, prvi govorio Adolfo Palmedo, britanski konzul u Bastiji. Otrpili u isto vrijeme Tommaseo „otkriva“ i vrijednost južnoslavenske narodne poezije. Jože Pirjevec ističe činjenicu da je Tommaseu bio potreban autoritet velikih njemačkih umova da bi prepoznao vrijednost *Hasanaginice*⁶. O sličnom posrednom Tommaseovom vrednovanju jezika i pjesništva njegovog zavičaja piše i Ivan Katušić: „Kao svjetskom čovjeku, Tommaseu je neobično važno da evropska kulturna središta blagohotno gledaju prema ilirskom kompleksu iz kojega je niknuo.“⁷ Ono što je dalmatinskim intelektualcima tog vremena značio Tommaseov „blagoslov“, to je njemu bilo mišljenje učene Europe. Katušić na drugom mjestu u pogledu Tomamseovog povratka korijenima uočava: „kao da bijaše najvažnije da kulturni svijet – pred kojim se stidio svog barbarskog porijekla – uviđa da sada imaju riječ slavenski narodi.“⁸

Nakon te inicijacije, Tommaseo se ne samo počeo zanimati za narodni jezik i poeziju, već je na jesen 1839. godine počeo i pisati na materinskom jeziku.

⁴ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 45.

⁵ Mate Zorić, „Carteggio Tommaseo-Popović III (1844)“, *Studia Romanica et Anglica Zagrabienis*, n. 38, Zagreb, 1974., str. 279–337., str. 314.

⁶ Jože Pirjevec, *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, str. 43.

⁷ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 46.

⁸ Ibidem, str. 44.

2. Tommaseove *Iskrice*

Nakon zavičajnog „obraćenja“ Tommaseo će napisati nekoliko „ilirskih“ djela, među kojima su najznačajnije *Iskrice*, lirske proze u kojima se obraća slavenskim narodima, a napose stanovništvu svoje rodne Dalmacije i slavi jednostavni i zdravi narod, kojem preporučuje kršćansku poniznost i strpljivost.

O Tommaseovom oduševljenju slavenskim jezicima i narodnom kulturom svjedoči i pismo Špiri Popoviću napisano 30. 5. 1840. u kojem strastveno ističe: „Slavenska rasa uzdići će se samo ako ne bude oponašateljica: a toga se bojim. Ali Dalmacija je podvojena zemlja: trebalo bi objesiti sve koji govore talijanski; mene prvoga.“⁹

Iste 1840. godine, kad je napisao hrvatski izvornik *Iskrice*, Tommaseo je izvršio i talijanski prijevod.¹⁰ Spremio je hrvatski i talijanski tekst za posebno izdanje, u koje je mislio uključiti i nekoliko tekstova na grčkom jeziku. No austrijska cenzura u Zadru je 1841. godine zabranila tiskanje tog djela, pa je 1841. godine u Veneciji tiskano samo jedanaest neproblematičnih *Iskrice*.¹¹ Prvi put su hrvatske *Iskrice* tiskane u Zagrebu 1844., a drugo izdanje uslijedilo je 1848. godine. Talijanska verzija je, za razliku od hrvatske, na tiskak čekala gotovo trideset godina. Treba napomenuti i to da autor nije bio zadovoljan navedenim hrvatskim izdanjem. U jednom pismu Špiri Popoviću Tommaseo se žali kako su bez njegovog znanja *Iskrice* tiskane u Hrvatskoj, s promjenama koje kvare „zvuk i smisao“.¹²

I pored svih tih nedaća *Iskrice* su se čitale (U Beču je u tri dana prodano petsto primjeraka), čak i učile napamet, kao da se radi o molitvama. Ubrzo su prevedene na njemački, poljski, češki, tiskane u raznim časopisima i oponašane.¹³ U istom razdoblju Tommaseo je skupljao korzikanske, grčke i „ilirske“ narodne pjesme. Kao rezultat tog rada je 1842. u Veneciji objavio knjigu *Canti popolari toscani, corsi, illiri e greci*. Tommaseo je narodne pjesme u prevodio u prozi. Kao izvorima za južnoslavensku narodnu poeziju služio se zbirkama Vuka Stefanovića Karadžića, ali i rezultatima sakupljanja koje su za njega vršili njegovi dalmatinski suradnici.¹⁴ Pjesme je popratio ko-

⁹ Mate Zorić, „Carteggio Tommaseo-Popović I (1840-41)“, *Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa*, 24, Zagreb, 1967., str. 169–240., str. 186.

¹⁰ Mate Zorić, „Intorno alle 'Scintille' di N. Tommaseo“, *Studia Romanica Zagrabienisa*, 4, Zagreb, 1957., str. 53–60., str. 53.

¹¹ Ibidem, str. 54.

¹² Mate Zorić, „Carteggio Tommaseo-Popović III (1844)“, str. 290.

¹³ Jože Pirjevec, *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, str. 75.

¹⁴ Usp. Mate Zorić, „Talijanski pisci o nama i našim književnostima. Svjedočanstva, odjeci i prijevodi od Dantea do Pasolinija“, *Književna smotra*, III, 8, Zagreb, 1971, str. 65–81, str. 76.

mentarom i interpretacijom u uvodima u prozi. Nekoliko godina nakon *Iskrica*, Tommaseo je napisao i osam dvojezičnih proznih tekstova naslovljenih *Spisi starog kaluđera / D'un vecchio calogero*, koji su objavljeni tek u 20. stoljeću.¹⁵ Ti tekstovi su imali zanimljivu sudbinu. Najprije su bili objavljeni u talijanskoj varijanti i to samo njih sedam. Kasnije je Franjo Zorić dokazao da se niz poslanica koje je priređivač Raffaele Ciampi objavio pod naslovom *Ai popoli slavi* kao pravi naslov ima *D'un vecchio calogero* i da se sastoji od osam, a ne od sedam sastavaka kao kod Ciampinija.¹⁶ *Spisi starog kaluđera* su, pored *Iskrica*, najznačajnije Tommaseovo djelo koje se bavi istočnojadranskim temama.

Nakon austrijske amnestije iz 1839. godine Tommaseo se vratio iz Francuske i nastanio u Veneciji, gdje će 1848. godine aktivno sudjelovati u revolucionarnim zbivanjima i pokušaju restauracije Mletačke Republike. Poslije gušenja revolucije, kojem su veliki doprinos dali i hrvatski vojnici u austrijskoj službi, 1849. godine odlazi u „drugo progonstvo“ na Krf, odakle se vraća u Italiju tek 1854. kada se nastanjuje najprije u Torinu, a zatim 1859. prelazi u Firencu, gdje je ostao do smrti 1874. godine. Po povratku u Italiju nakon „drugog progonstva“ Tommaseo će se u još jednom razdoblju javiti oko dalmatinskih tema, pišući šest antiunionističkih brošura protiv ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom 1861. godine. Pred kraj života planirao je napisati i dvije knjige o Dalmaciji, no nije ih uspio realizirati.¹⁷

Premda se nikada nije izjasnio za priključenje Dalmacije Italiji, Tommaseo je kasnije od strane iredentista bio obilno korišten kao simbol talijanstva Dalmacije, štoviše stvoren je pravi mit o Tommaseu kao najtalijanskijem Talijanu, velikanu talijanskog iredentizma.¹⁸ S druge strane su ga srpske i hrvatske elite nastojale prisvojiti kao „našega čovjeka“ koji je stekao ugled u svijetu. Istina je da je imao nekoliko faza – od mladalačkog hiperidentificiranja s talijanstvom (super-Talijan po izboru), preko faze oduševljenja slavenskom narodnom poezijom i nacionalnim pokretom, do kasnijeg razočaranja i protivljenja ujedinjenju Dalmacije i Hrvatske. Mate Zorić, hrvatski talijanist koji se zadnjih pola stoljeća najsustavnije bavio Tommaseom, ističe da je njegov odnos prema formiranju nacionalne svijesti u Dalmaciji „vrlo slo-

¹⁵ Mate Zorić, *Italia e Slavia: Contributi sulle relazioni letterarie italo-jugoslave dall'Ariosto al D'Annunzio, Medioevo e Umanesimo* – 74, Editrice Antenore, Padova, 1989., str. 316 i dalje.

¹⁶ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 215.

¹⁷ Mate Zorić, „Due libri sulla Dalmazia progettati dal Tommaseo e le 'Iskriche'“, (trad. di Ingrid Damiani Einwalter), *Ommaggio a Niccolò Tommaseo 1874–1974*, The Bridge/Il Ponte – The Association of Croat Writers, Zagreb, 1975, str. 53–111.

¹⁸ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 8.

žen i mnogostran i nikako se ne može svesti na polemiku protiv ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom ili protiv definitivne afirmacije hrvatskoga narodnoga imena u primorskim gradovima južno od Velebita.“¹⁹ Ivan Katušić, koji svoju monografsku knjigu o Tommaseo gradi na konceptu njegovog „vječnog progonstva“ ističe da su kasniji nacionalistički interpretatori brutalno pojednostavljivali njegovo djelo i uzimali samo neke elemente, zanemarujući ostale: „Nažalost, spomenuti hrvatski, srpski i talijanski rodoljubi nisu imali smisla za pjesnikove intimne rane. Svaki ga je vukao na svoju stranu. Kao da se svakomu od njih činilo da je potreban samo mali napor, još samo jedan citat, da ga konačno dobije u okvir određenog nacionalnog osjećaja.“²⁰

No, na ovom mjestu, ta pitanja su od sekundarne važnosti. Iz perspektive analize prekojadranskog poluorijentalističkog diskursa Tommaseovo nacionalno ili političko svrstavanje i djelovanje manje je značajno od načina na koji je pisao o istočnoj Jadranskoj obali, od njegove retorike, metaforike, općenito „optike“ kojom gleda na zemlju svog porijekla.

3. Paternalistički sentimentalizam

Govorimo o Tommaseovom paternalističkom sentimentalizmu, jer je, pored osnovnog tona kršćanskog romantizma, njegov pogled prema istočnoj strani Jadrana prije svega pogled spoznajne nad-moći: on Dalmatincima, i općenito Slavenima, želi dobro, i smatra da to što je za njih dobro zna bolje od njih samih, obraćajući im se tonom i jednostavnim jezikom kojim se obično obraća djeci ili neukima, i to na jeziku kojeg jedva da uspijeva pisati. Utoliko se postavlja pitanje tko je bio pravi adresat *Iskrica*? To zasigurno nije nepismeni narod, nego čitateljska publika u slavenskim zemljama, dakle elita, ali onda se javlja dodatno pitanje primjerenosti tog paternalističkog tona.

Taj paternalistički, spoznajno i civilizacijski nadređeni stav koji dominira Tommaseovim *Iskricama*, često se sreće u kolonijalističkoj književnosti. Postkolonijalna kritika ističe kako se, unutar tradicije orijentalizma, o Drugome koji se smatra civilizacijski nižim može govoriti apriori, o njemu se ionako sve zna, on je jednostavan, nepromjenjiv, djeluje iz svoje prirode. Naizgled banalno pitanje o tome tko govori, o čemu govori i čime legitimira svoju kompetenciju za govorenje o toj temi, metodološki je dragocjeno i za analizu prekojadranskog poluorijentalizma. Kao primjer možemo uzeti Tommaseovo izvješće o Dalmaciji iz 1844. godine (koje je djelomično revidirao 1871.), tekst u kojem „analizira“ stanje u austrijskoj Dalmaciji i u kojem se bavi administracijom, gospodarstvom, školstvom, crkvom, poljoprivredom i broj-

¹⁹ Mate Zorić, „Nikola Tommaseo i narodni preporod u Dalmaciji“ (posebni oti-sak iz *Zadarske revije*, br. 6/1961), Zadar, 1962., str. 3.

²⁰ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 116.

nim drugim temama.²¹ Taj tekst je nastao gotovo slučajnim spletom okolnosti. Tajnik potkralja austrijskih pokrajina Lombardije i Venecije zatražio je 1844. godine od državnog savjetnika Angela Fraria, inače rođenog Šibenčanina, da sastavi izvješće koje bi sadržavalo i korisne savjete o stanju i potrebama u Dalmaciji.²² Frari je o tome obavijestio svog prijatelja i zemljaka Nikolu Tommasea, koji je pristao napisati to izvješće, koje je Frari, uz njegovu suglasnost, predao pod svojim imenom. U navedenom izvješću Tommaseo ističe kako mnogi koji dolaze vladati Dalmacijom „nemaju povjerenja u nas, preziru nas“. Piše također i kako to nije samo slučaj kod stranaca, nego da i brojni Dalmatinci iz gradova gledaju na siromašnog seljaka „kao na čovjeka druge rase, skoro kao na životinju“.²³

Između ostalog, Tommaseo piše i o problemu pijanstva kod Morlaka i ističe kako su Venecijanci bili zakonom zabranili sađenje vinograda u brdskim krajevima te dodaje: „Ja ne kažem da snagom zabrana treba učiti narode njihovoj koristi; ali kažem da nije dobro ni ostaviti im samo tu vrstu slobode da škode samima sebi.“²⁴ Pri tom ponavlja kritiku morlačke neekonomičnosti koju je u svom dalmatinskom putopisu ranije iznio Alberto Fortis i spominje već klasični primjer češnjaka i luka (o kojem su već pisali i Alberto Fortis, Ivan Lovrić i Carlo Gozzi) kojeg Morlaci uvoze, umjesto da ga sami proizvode. Navodi kako oni, i u slučajevima kad uzgajaju kupus ili slično povrće, te namirnice ne nose u grad kako bi ih prodali, već ih daju prvome koji ih zatraži.²⁵ Kao što je ranije Fortis Dalmatincima spas tražio u stablima kestena, Tommaseo im u tom tekstu preporučuje sađenje badema.²⁶

Upravo na takvim primjerima najbolje se vidi neutemeljeni paternalizam. Znajući da su u Dalmaciji, sedamdesetak godina prije tog Tommaseova teksta bile osnovane gospodarske akademije koje su razmatrale ta pitanja, možemo se zapitati na temelju čega autor koji desetljećima nije boravio u Dalmaciji, i koji je za vrijeme druge revizije teksta već odavno bio i slijep, daje za pravo analizirati sve segmente tamošnjeg života, od uzgoja i prodaje

²¹ Opširnije o ovom tekstu v. Mate Zorić, „Tommaseovo izvješće o Dalmaciji iz 1844. i 1871. godine“, *Hrvatsko-talijanski književni odnosi. Knjiga VIII.*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002., str. 35–124.

²² V. Mate Zorić, „Tommaseovo izvješće o Dalmaciji iz 1844. i 1871. godine“, str. 35–124.

²³ „Del presente governo della Dalmazia“, u Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, Volume I, ur. Raffaele Ciampini, Sansoni, Firenze, 1943., str. 175.

²⁴ Ibidem, str. 186.

²⁵ Ibidem, str. 188.

²⁶ Ibidem, str. 185.

kupusa do školstva i crkvene uprave. Odgovor je vjerojatno isti kao i na pitanje zašto je intelektualcima s istočne obale Jadrana bilo toliko stalo do Tommaseovog mišljenja, premda su bili kompetentniji od njega u pogledu svih pojedinih dalmatinskih tema o kojima je pisao – Tommaseo je bio slavni talijanski pisac. Dakle, oni hegemonijski usvajaju potrebu za legitimacijom zapadnim pogledom, premda im on ne nudi nikakvu novu spoznaju.

Dio „krivice“ za taj podređeni položaj stoga uvijek snose i lokalni intelektualci. O prestižu kojeg je Tommaseo uživao u rodnom kraju svjedoči i jedno pismo koje mu je Špiro Popović napisao 13. 11. 1843. godine i u kojem konstatira: „Mi Dalmatinci malo značimo u svijetu, malo nas poznaju, ali imamo našeg Tommasea koi nas s' velikim narodima upoznaje, i s' njime sve imamo.“²⁷ Hrvatski talijanist Mate Zorić piše da su „mnogi skromni književni pregoaci iz Dalmacije“, među kojima navodi Š. Popovića, S. Ivičevića, F. Carraru, M. A. Vidovića, S. Ivačića, M. Kažotića i druge, Tommasea „nekritično smatrali europskom veličinom“.²⁸ Tommaseovi sastavi na „ilirskom“ konačni leksički i gramatički oblik dobili su zahvaljujući tuđoj pomoći.²⁹ A onda su se isti kulturni krugovi iz koje je ta pomoć u pisanju dolazila divili Tommaseovom „ilirskom“ pisanju o „ilirskim“ temama.

4. Topos Dalmacije kao nezaštićene sirotice

Na početku svojih *Iskrica* (koje se u definitivnom izdanju koje je uređio Mate Zorić sastoje od 36 lirskih proza) Tommaseo piše kako se vraća jeziku na kojem mu je majka plačući molila za udaljenog sina. Želi pokazati poštovanje i naklonost narodu kojeg je i sam dio. Obraća se Dalmaciji, ali i slavenskom svijetu općenito.³⁰ U drugoj *Iskrici* zahvaljuje Špiri Popoviću što nakon više od polovice života počinje „izušćivati“ svoj materinski jezik.³¹ Osnovni Tommaseov paternalistički stav (koji, kako smo već rekli, podrazumijeva apriornu intelektualnu nadmoć nad Drugim, ali i skrb za njegovo dobro) prema Slavenima, a napose prema Dalmaciji, retorički se očitava u sku-

²⁷ Mate Zorić, „Carteggio Tommaseo-Popović II (1842-43)“, *Studia Romanica et Anglicana Zagrabienis*, n. 27-28, Zagreb, 1969., str. 207–294., str. 291.

²⁸ Mate Zorić, „Talijanski pisci o nama i našim književnostima“, str. 78.

²⁹ Mate Zorić, „O nekim manjim Tommaseovim 'ilirskim' sastavima“, *Hrvatsko-talijanski književni odnosi, Zbornik II*, ur. Mate Zorić, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1990., str. 119–144., str. 119.

³⁰ Niccolò Tommaseo, *Scintille*, Redazione definitiva a cura di M. Zorić, *Studia Romanica Zagrabienis*, 4, Zagreb, 1957, str. 60-89., str. 60.; Citate iz *Iskrica* navodit ćemo prema hrvatskoj verziji iz izdanja: Nikola Tommaseo, *Iskrice*, uvod napisao Ivan Milčetić, Matica Hrvatska, Zagreb, 1888. (1. izd. 1844.). U numeraciji *Iskrica* slijedit ćemo definitivno Zorićevo izdanje.

³¹ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 12.

pinama metafora koje su vezane za područje nižega – Dalmaciju najčešće prikazuje kao mladu, siromašnu, nezaštićenu, ženu, a pored toga, u pisanju o zavičaju, ali i Slavenima općenito, Tommaseo često koristi i animalne i bolesničke metafore.

Već na samom početku prve *Iskrice* sebe prikazuje kao odraslu, sposobnu pticu, koja svojim mladima, koji su nepomični u gnijezdu:

Kano što ptica ljubavna pripravlja u proljeće gnijezdašce svojim ptičicama, i kupi perje i slamu, da lakše leže male svoje, koje ona još nije vidjela; tako i ja iz dalekih zemalja, iz stranskih knjiženstva, iz različitih jezika, kupim ćućenja i glase i skladanja, da bih mogao milu braću nadahnuti plamenom ljubavi.³²

Dosljedno svom kršćanskom romantizmu koristi i usporedbe s mravima (*Iskrica* XII.), ovcima (*Iskrica* XXV i XXIX):

Kano ovce, koje leže u jednoj jari, na jednom polju skaču, a ne misle jedna za drugu, ako padne u dubinu, ako je lupež ukrade, ako je čoban proda oli odere ter izjede; tako i mi u jednom mjestu živimo, a što se od bližnje braće naše radi (slijepi i nemili!) ne marimo.³³

Pored navedenih, kako bi istaknuo potrebu poniznosti, koristi i sliku konja, koji se malo skupi prije nego što potrči (*Iskrica* XXXV).

Tommaseo se, prije svega, obraća Dalmaciji kao ženi: „Dalmacijo draga, tebi nije nikada bio život vlastiti; jur od mnogo si vremenâ vučena za kolima drugih naroda“. Želi da ona postane „prsten zlatnih veriga, koje valja da slobodno svežu sve kćeri slavenske matere naše.“³⁴ Zanimljivo je da Francesco Dall'Ongaro u posveti svoje lirske-dramske trilogije *Marco Craljević* za Tommasea kaže da je „živa karika između dvije domovine i dvije muze“.³⁵

U trećoj *Iskrici*, Tommaseo piše kako bi želio sa „slavenskom nacijom“ razgovarati kao čovjek s „voljenom ženom“, što je čest motiv u orijentalističkom diskursu. „Voljena žena“ treba pomoć. Tommaseo stoga koristi i medicinske metafore – „Nitko je dobro još ne poznade od onih, koji ti govore; nitko ne mjeri upravo slabosti ni kreposti tvoje; a kako ćemo ti, ne poznavajući te, pomoći? Gdje počinje, a gdje dopijeva rana, ne vidimo; kako ćemo je liječiti?“³⁶ Autor tako promatra istočni narod kao bolesnika, a sebe stavlja u ulogu liječnika. Osim opreke liječnik-pacijent, u istoj *Iskrici* nalazimo i

³² Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 9.

³³ Ibidem, str. 62.

³⁴ Ibidem, str. 10.

³⁵ Francesco Dall'Ongaro, *Fantasie drammatiche e liriche*, Successori Le Monnier, Firenca, 1866., str. 89–98.

³⁶ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 13.

onu znalac-neuki na mjestu gdje Tommaseo govori narodu (kojeg naziva i „nesretnim narodom“) kako on nije kriv što mu život prolazi u neznanju.

Uz to što ga smješta u semantičko područje infantilnoga i ženskoga, Tommaseo narodu s istočne obale Jadrana učitava (i apriorno ga unutar njega smješta) značenjsko polje neznanja i bijede, ali i izrazito tjelesnog i krepkog jer govori o njegovim lijepim i snažnim udovima koja su dostojni i čistije košulje. Paradoksalno, Tommaseo s jedne strane stoji na poziciji kršćanskog „blago siromašnima“, ističe primjer Kristovog siromaštva, hvali siromaha i preporučuje poniznost i strpljenje (v. *Iskrica* VIII), a s druge strane žali Dalmaciju zato što je siromašna i jedna. Dakle, dok je s jedne strane siromaštvo nešto moralno poželjno, s druge strane je za Tommasea ono nešto realno negativno, budući da kod njega izaziva empatiju i sažaljenje.

Iskricom IX. dominira metafora rodne zemlje kao majke, kojoj Tommaseo sa žalošću konstatira geo-morfološke osobine: „Da je zemlja tvoja, Dalmacija žalosna, kao povjetarce tvoje, bile bi u tebi sakupljene ljepote talijanskoga i grčkoga polja. Ali zemlja je tvoja kao glava bez vlasi, kao kosti tek pokrivene kožom žutkastom.“³⁷ Kao mogući lijek navodi potrebu natapanja tla i pošumljavanja.

U *Iskrici* XVII Tommaseo, tipično orijentalistički, piše o podređenom narodu kao o narodu bez povijesti: „Puk žalostan povijest svoju oli ništa oli malo znade; kao sin nezakoniti ne zna ni ime ni djela otaca svojih.“³⁸ Kao što mu je prošlost zatvorena, tako mu je i budućnost prazna i mračna. Stoga „po svemu svijetu siromah ostaje kao gorostasni slijepac, koji se trudi i spava, ter se tuži i napije“. Optužuje učene ljude koji čitaju i pišu na tuđim jezicima i dodaje: „Domovina njihova dalja im je od srca nego Arapska i Babilonska. Općena je ovo krivina, i moja poveće.“³⁹

U *Iskrici* XXII Tommaseo piše sljedeće:

Puci, koji su okolo tebe, Dalmacija mala, nemaju s tobom nego malo podobnosti: ili su mnogo veći, ili mnogo manji od tebe: oli more, oli planina rastavlja te od njih; a više nego more i planina različiti običaji, i razilčita korist. Istrijska ostrva dalja su od Dalmacije nego London od Malte. Sama si malašna siromašica među vodama i stijenama svojim.⁴⁰

Tommaseove ženske i tjelesne metafore za Dalmaciju, koja navodno vapi za pokroviteljstvom u skladu su s tradicijom europske kolonijalističke književnosti. Feminiziranje koloniziranog teritorija je trop u kolonijalnom

³⁷ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 30.

³⁸ Ibidem, str. 40.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, str. 46.

mišljenju.⁴¹ Znakovitu tjelesnu žensku metaforu Tommaseo koristi i u *Spisi-ma starog kaluđera* - govoreći kako je „sirota Dalmacija“ na štetu „Nijemcu“ ističe kako „Baš kao star čovjek i u zlu sagnut, kad mladu ženu vjenča, zaludu i sebe i nju muči; tako i vas Nijemac vladanjem dosadnim muči; niti se zadovoljiti može.“⁴²

Iskrice XXVI ključna je za razumijevanje Tommaseovog gledanja na identitet Dalmacije: „Poplave silne sa dugim mukanjem, smućenim vodama, padale su kroz mnogo stoljeća na te, Dalmacijo moja. Različite su vlade u tebe došle, nijedna nije temelj u tvojoj zemlji ukorijenila. Povijest pravu nemaš; sve je razdrto, kao gdje poplava prođe, rupe i dubine razdru svuda planinu.“⁴³ Na istom mjestu piše i sljedeće: „Mrvice imaš povijesti, mrvice dobra, cijelo tijelo nemaš, nemaš zidanja savršenoga.“ Dalmacija dakle ima mrvice (u tal. verziji „frammenti“) povijesti, fragmente dobra, ali nema cjelovitog tijela, nema cjelovitih svojih tradicija ni jedinstvenog identiteta: „Nijesi se nigda dobro ni talijanila ni turčila, slavenska nijesi“⁴⁴ („Non sei bene Italia ne bene Turchia: Slavia non sei“). Ovaj zgodni retorički paralelizam, u stvarnosti u kojoj se sve više počeo primjenjivati princip narodnosti, naprosto nije bio istinit, jer je u to vrijeme slavensko stanovništvo činilo preko 96% ukupnog stanovništva Dalmacije, o čemu će biti više riječi kasnije.

U *Iskrici* XXVIII Tommaseo ističe: „Nije našeg puka ruho čisto i tano, ali duša mu je slobodna i u prostoti jaka. Napije se siromah vina i rakije; ali pijanstvo oholosti malodušne, silnoga straha, laži i novaca, gore je i nepoštenije pijanstvo.“⁴⁵ Njegova opijenost je dakle uvijek tjelesna, a ne duhovna, čime se ponovo između Zapada i Istoka učitava opreka duh-tijelo. U istom tonu idealiziranja sirotog, nepovijesnog, ali neiskvarenog naroda Tommaseo na istom mjestu piše i sljedeće: „Nema puk dvore, ali nije ni postelju svoju napunio nečistoćama. (...) Nemamo mi uspomena, koje bi nas razveselile, ali nemamo ni onih, koje bi nas zasramile“. Osim što Slavenima opet odriče mogućnost imanja povijesti, na ovom mjestu Tommaseo ponovo prelazi na „mi“. Kulminacija ovog dijela leži u opisu slavenske Vile, koja kao neka amazonka trči bespućima golih grudi (što jako nalikuje na tipične kolonijalne fantazije): „Ne leži naša vila u velikim posteljama, kod gospodskih trpeza ne

⁴¹ Kadiatu Kanneh, „Feminism and the Colonial Body“, *The Postcolonial Studies Reader*, ur. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, Routledge, London/New York, 1995., str. 346–348., str. 346.

⁴² Nikola Tommaseo, „Spisi starog kaluđera“ u Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975., str. 223–243., str. 232.

⁴³ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 56.

⁴⁴ Ibidem, str. 57.

⁴⁵ Ibidem, str. 15.

sjedi; žedna i gladna trči kroz gore, i što više trpi, sve ljepša postaje, i glas njezin puniji izlazi iz prsiju golih i hlepečih.“⁴⁶

U istoj *Iskrici* Tommaseo ističe kako „kuće nemamo, ali imamo porodice; otac i mati nijesu još imena bez značenja; onaj koji prezire častnost čovječanskih duša, onaj je varvar pravi.“⁴⁷ Tommaseo tako idealizira siromašno slavensko stanovništvo nasuprot iskvarenosti zapadne civilizacije, a poteže i pitanje o tome tko su pravi barbari.⁴⁸

Sliku Dalmacije kao potpuno bespomoćnog i ubogog toposa nalazimo i u *Iskrici* XXIX – „Mala brodice, razrušena, bez jedara, bez vesla, kamo ćeš ti sama, koji će te vjetar pomoći? Utisnuti u ovom kraju zemlje, među planinama i morem, što smo mi, žalosni, gdje možemo protezati krila svoja?“⁴⁹

U *Iskrici* XXX Tommaseo ponavlja opće mjesto o staroj Veneciji kojoj mladi Skjavuni daju tjelesnu snagu: „Bio je odavno lav izgubio bogatu grivu, zube i šape; ali ono nešto nokata strahovitih, što mu bješe ostalo, slavenska sila bijaše.“⁵⁰

Gledano iz perspektive današnje hrvatske nacije, Tommaseo na različit način govori o dva njezina dijela; s jedne strane s paternalističkom simpatijom govori o slavenskom stanovništvu u Dalmaciji, koje je siromašno, čisto, mlado, neiskvareno, i kao takvo pogodno za izljeve pokroviteljskog sentimentalizma, dok drugačije pristupa tadašnjoj Hrvatskoj, na koju gleda kao na nešto manje siromašno i ubogo, ali zato ponijemčeno, dakle djelomično iskvareno i potencijalno opasno. I u kasnijoj tradiciji prekojadranskog poluorijentalističkog diskursa o širem području Jugo-Istočne Europe „dobri Drugi“ je uvijek onaj nemoćni, koji se promatra kao žrtva pa je pogodan za paternaliziranje, ili pak, onaj dovoljno udaljen i nepoznat, s kojima nema političke kolizije ni potencijalne opasnosti. Po toj osnovi su i za Tommasea „dobri slavenski Drugi“ Srbija, Hercegovina, Bosna i Poljska, dok su loši ili sumnjivi Hrvati, Crnogorci i posebno Rusi, o čemu će biti više riječi kasnije.

5. Politička strategija „autonomaškog Tommasea“

Kao konstanta njegovog političkog promišljanja o rodnom kraju, kod Tommasea se provlači teza, koju smo vidjeli u navedenom odlomku iz *Iskrice* XXVI., kako Dalmacija podjednako nije ni talijanska ni slavenska. Ivan

⁴⁶ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 16.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ U prethodnim poglavljima smo često susretali taj motiv - kod Marije Todorove je to često Zapad, Larry Wolff piše o Venecijancima koji su barbarski opljačkali Carigrad, a na koncu Drugog svjetskog rata *Slobodna Dalmacija* naziva talijanske fašiste barbarima.

⁴⁹ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 64.

⁵⁰ Ibidem, str. 70.

Katušić ističe, u pogledu Tommaseovog pisanja o 400.000 Slavena nasuprot 20.000 Talijana, kako je točno da je Tommaseo prihvatio svekoliku Dalmaciju – talijansku i slavensku, ali „njegovo kazivanje vodi prema zabludi (ili dolazi iz zablude) po kojoj su talijanski i slavenski elementi barem podjednako značajni, ako talijanski dio nije značajniji.“⁵¹ Golemi nerazmjer između etničke strukture stanovništva Dalmacije i zastupljenosti u vlasti, kulturnim i javnim institucijama ističe i američki povjesničar Larry Wolff u knjizi *Venecija i Slaveni*, pozivajući se na austrougarski popis iz 19. stoljeća koji pokazuje da 96% stanovništva Dalmacije čine Slaveni (prema vjerskoj pripadnosti je od tog broja bilo 80% katolika i 20% pravoslavaca), a Talijani samo 3%.⁵² Jože Pirjevec u svojoj monografskoj knjizi *Niccolò Tommaseo između Italije i Slavije* navodi precizne brojke austrijskog popisa, koje pokazuju kako je godine 1846. u Dalmaciji živjelo 395.273. Slavena ili 96,18% ukupnog broja od 410.988. stanovnika, no navodi i da su oni malo utjecali na javni život, jer je Dalmacija u 19. stoljeću bila pretežno poljoprivredna regija, u kojoj je 90% populacije činilo seosko, mahom slavensko stanovništvo.⁵³ Književni i znanstveni rad u Dalmaciji se u prvoj polovici 19. stoljeća odvija i dalje pretežno na talijanskom jeziku, o čemu svjedoči i podatak da su u prvih tridesetak godina austrijske vlasti dalmatinske tiskare objavile preko 500 talijanskih publikacija, a svega 67 na hrvatskom jeziku.⁵⁴

Ali taj odnos se s vremenom nepovratno mijenjao. Potvrđivanje principa narodnosti i neizbježni dolazak posljedica demokratizacije i industrijske revolucije, od priljeva seoskog stanovništva u gradove do širenje prava glasa i obaveznog školovanja neumoljivo su vodili prema drugačijem političkom i društvenom odnosu snaga koji je išao u korist, dotada u političkom, javnom i kulturnom životu nerazmjerno zastupljenom, hrvatskom (i srpskom) stanovništvu. Premda bi razmatranje Tommaseove političke pozicije sredinom 19. stoljeća, kada je nacionalna polarizacija i konfrontacija Hrvata i Talijana u Dalmaciji bila tek na početku, iz optike naknadnog povijesnog iskustva predstavljalo anakronizam, možemo ustvrditi da je, iz pozicije mudrije i dalekovidnije zaštite talijanstva, logično da Tommaseo umjesto nerealnog iredentističkog stava (za koji je već sredinom 19. stoljeća bilo jasno da je neostvariv) bira autonomističko-jugoslavenski, dakle stav protivljenja ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i zalaganja za njezino uključivanje u širu i složeniju juž-

⁵¹ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 50.

⁵² Larry Wolff, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, California, 2001, str. 332.

⁵³ Jože Pirjevec, *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, 1977., str. 24.

⁵⁴ Mate Zorić, *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*, Književni krug, Split, 1992, str. 351.

noslavensku federalnu cjelinu, unutar koje se moglo očekivati lakše konzerviranje „prave Dalmacije“, tj. one unutar koje talijanski element zadržava relativnu privilegiranost.

Tommaseo piše Špiri Popoviću iz Pariza 7. rujna 1848.:

i on bi htio da se Dalmacia žalosna s' Hrvatskom sdruži: a kako, molim vas, kad se je Hrvatska bezčovječkom silom protiv Italije osramila? A kako će se ipak Hrvati s nama ponjeti? Naše je izobraženje plemenitije; jezik čistii, ljepši kip. Dok se ne Ercegovina i Bosna s' nama sjedini, neće za nas dobro biti. Ono je već ponjemčeno, i varvarske oholesti puno.⁵⁵

Jože Pirjevec ističe kako je Tommaseo 1840. godine u pogledu Dalmacije svjestan „novih etničkih snaga, koje će udaljiti od Italije i približiti susjednim zemljama“, te dodaje kako je „ta svijest pobuđivala u njemu proturječne osjećaje iščekivanja, ali i žaljenja i straha.“⁵⁶ Mate Zorić kao jednu od omiljenih Tommaseovih misli ističe onu prema kojoj se „Dalmacija ubraja u posredničke zemlje što izmiruju i približuju različite civilizacije.“⁵⁷ I stoljeće i pol nakon Tommaseo možemo često čuti kako je Dalmacija mjesto koje je sudbinski predodređeno „biti posrednikom između naroda i naroda“.⁵⁸ Uzevši u obzir etnički sastav Dalmacije već u 19. stoljeću, učitavanje neke posredničke uloge (u političkom, a ne samo u kulturnom smislu) toj etnički prilično homogenoj regiji nalikuje na krilaticu - što je naše to je naše, a što nije naše to je zajedničko, tj. posredničko. Dalmacija je, dakle, po Tommasaeu trebala biti most između Italije i slavenskog svijeta, te biti dio šire južnoslavenske zajednice.⁵⁹ U tom pogledu Tommaseo piše: „Što god da se dogodilo, ne Hrvatska – siromašna zemlja i oskudna kulturom nego plodne slavenske pokrajine koje su podložne Turskoj, a koje su u moralnom pogledu manje zarobljene nego Hrvatska, ujedinjene s Dalmacijom – učinit će je bogatom i posrednicom kulture i bogatstva.“ (N. Tommaseo, *Il Monzmbano e Sebenico*, Firenca, 1869)⁶⁰ Pri tome ostaje nejasno što je mogao znati o količini „moralne zarobljenosti“ stanovništva s kojim nije imao nikakvu komunikaciju, i kako bi Dalmacija, koju ranije opisuje kao arhaičnu, primitivnu, čistu,

⁵⁵ Mate Zorić, „Nikola Tommaseo i narodni preporod u Dalmaciji“, str. 6.

⁵⁶ Jože Pirjevec, *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, str. 51.

⁵⁷ Mate Zorić, „Nikola Tommaseo i narodni preporod u Dalmaciji“, str. 10.

⁵⁸ Lucio Toth, „I mari di Tommaseo“, *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari: Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo, Zagabria, 4-5 ottobre, 2002*, ur. M. Čale, S. Roić, I. Jerolimov, FF press, Zagreb, 2004., str. 38–54., str. 54.

⁵⁹ V Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 77.

⁶⁰ Navedeno prema Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 95.

siromašnu, bez povijesti i sjećanja, odjednom postala „posrednica kulture i bogatstva“.

Tommaseove političke stavove prema istočnoj jadranskoj obali bi, u posebnom istraživanju, možda bilo korisno razmotriti u sklopu njegovih širih političkih pogleda i lutanja i u pogledu ujedinjenja Italije, gdje je „Tommaseo – uvjereni federalist, municipalist i republikanac – bio otvoreni neprijatelj talijanskog ujedinjenja pod savojskom dinastijom.“⁶¹ U jednom pismu iz 1859. godine, objavljenom u knjizi *Drugo progonstvo (Il secondo esilio)*, III, str. 376) Tommaseo piše: „Dalmaciji ne bi koristilo jedinstvo s Venecijom. Dalmatinci su u staroj republici bili jedini istinski vojnici. Sada ne bi bilo tih razloga za poštivanje i većina Talijana smatrala bi Dalmatince kao nižu rasu, ne znam da li s pravom.“⁶² Iz navedenog se može zaključiti da Tommaseo, osim vojne iskoristivosti, ne vidi druge vrline kojom bi Dalmatinci mogli zaslužiti poštovanje u Italiji. Mate Zorić ističe kako se Tommaseo protivio uvlačenju Dalmacije u mletačku revoluciju 1848. godine, između ostalog jer se „plašio da bi angažiranje Dalmacije na talijanskoj strani ubrzalo unutarnju političku diferencijaciju i pripajanje Hrvatskoj.“⁶³

Tommaseov književni ugled u Dalmaciji je djelovao kao amortizer njegovih političkih stavova. Zanimljivo je da se na Tommaseov polemički spis „Ai Dalmati“ iz 1861. godine u pismima autoru pohvalno osvrću i vođa dalmatinskih autonomaša Antonio Baiamonti i istaknuti pobornik narodnjačke stranke Vid Morpurgo, koji ističe da je tim spisom Tommaseo skrenuo pogled Dalmatinaca s Italije.⁶⁴ Tako su obje suprotstavljene političke stranke u Dalmaciji uzimali u obzir samo onu polovicu Tommaseovog stava koja je odgovarala njihovoj političkoj opciji – autonomaši njegovo protivljenje ujedinjenju s Hrvatskom, a narodnjaci uvjerenje da se Dalmacija ne treba pripojiti Italiji.

6. Želja za konzerviranjem zemlje djetinjstva i njene političke refleksije

Jedna od konstanti Tommaseovog mišljenja o Dalmaciji, ali i o slaven-skim narodima općenito, bilo je protivljenje modernizaciji, urbanizaciji, utjecaju zapada, osim ako se nije radilo o ulozi „mosta“ koji bi posredovao talijansku kulturu. U *Iskrici* IX Tommaseo piše kako „mi“ (dakle, sada se smatra dijelom Dalmacije) „od tudjinaca uzimljemo cvijeće a ne stabla, haljine a ne

⁶¹ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 97.

⁶² Ibidem, str. 111.

⁶³ Mate Zorić, „Nikola Tommaseo i narodni preporod u Dalmaciji“, str. 4.

⁶⁴ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 116.

plugove, riječi a ne stvari, što je nevaljalo, a ne što je potrebno.“⁶⁵ Isti ekonomski problemi koji se tiču izvoza sirovina, a uvoza završnih i luksuznih proizvoda u razmjeni istočne jadranske obale sa zapadnom prisutni su i danas, nakon stoljeća i pol.

Dalmaciju i Slavene Tommaseo gotovo opsesivno nastoji držati prikovanima za postojeće stanje. U desetoj *Iskrici* tako piše: „Kad ti tražiš one radosti koje tvoga stanja nijesu, tada si kao bolestan u svim udimama, rana živa grize dušu i ime tvoje.“⁶⁶ Time je dakle, njihovo prirodno stanje neka okamenjenost i nepromjenjivost (opreke: povijestan-nepovijestan, dinamičan-nepromjenjiv, moderan-tradicionalan). U navedenom odlomku nalazimo ponovno korištenje medicinske metafore te snažan impuls protiv promjene i pozapadnjenja: „U našim gradovima ima sada više ljudi neg’ prije, koji se bore s gladom, dugom i sa sramotom. Mučeni su od želje svoje, i poruženi od drugih. Hoće da slijede oholost bogatih mjesta, a nemaju od njih nego smrad. Ono, što nije naravno, nije ni dobro.“⁶⁷ No pitanje je tko je arbitar prirodnosti? Što je prirodno Slavenu? Da kopa i bude poslušan i strpljiv? Tommaseo u tom pogledu piše: „Prosti budimo i ponizni; radimo i mučimo, a drugim pustimo veličanstva i ljepote (...) Budimo siromasi, ali čisti; čisti u ruhu, čisti u duši.“⁶⁸

U trinaestoj *Iskrici* dolazimo do motiva dobrog divljaka, tj. čistoće iskonskog siromašnog Slavena, koji se kvvari ako počne gledati svoje materijalne interese, što je već ranije viđeno kod Fortisa: „Učeni ljudi češće nego siromasi gledaju na korist više nego na dužnost. Umjetnosti njihova čini se kao trgovina; sve misli njihove bojadišu se bojom novaca. Njihovo je srce često u trbuhu, a pamet u kesi“.⁶⁹ Slavenski duh se kod takvih pojava srozava i zatvara u sebi. „Bolje bi im bilo orati i kopati, nego tako narodno svojstvo grditi“.⁷⁰ Tommaseov stav prema očitoj oštroj i nepravednoj društvenoj podjeli u Dalmaciji je krajnje konzervativan - siromašnom slavenskom puku preporuča trpljenje i poslušnost, a nadređenima više obziranosti:

Dva smo naroda u jednom puku, - kapa i klobuk nijesu ista otadžbina; ljekar i mesar ne govore isti jezik; težak i trgovac su kao neprijatelji. Valja da se klobuk pokloni kapi; u ovoj je osobito narodnost i dostojnost. Popravljajmo pučku neizvjesnost, pučke rane liječimo; nu popravljajuć i vidajuć, počitujmo puk sa svim srcem

⁶⁵ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 31.

⁶⁶ Ibidem, str. 28.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, str. 29.

⁶⁹ Ibidem, str. 38.

⁷⁰ Ibidem.

svojim. Od njega učimo svoj ljudski jezik, a ne kvarimo ga mudrim svojim varvarstvom.⁷¹

U navedenom odlomku opet uočavamo medicinsku metaforu („pučke rane liječimo“) i znakovito upozorenja da se puk ne kvari „mudrošću“.

Dodatno pojašnjenje ovog stava daje šesnaesta *Iskrice*:

Nijesmo mi, vrsta učenih, s narodom svojim niti dobro sastavljeni, niti dobro razlučeni; s njime se miješamo, ne da mu dademo što god od svojeg plemstva, ili da mu što god od njegove prostote ukrademo. Mi se s narodom miješamo, da budemo i mi i on tužniji i gori.⁷²

Tommaseo je opsjednut čistoćom narodnog duha i očuvanjem tog „prirodnog slavenskog stanja“. Tako se u *Iskrici* XIX pita kad će prestati to slijeđenje tuđih običaja.

U *Iskrici* XX spominje kako parobrod sjedinjuje daleke narode (kasnije spominje i telegraf), no ističe kako bi trebao više približavati duše nego tijela. Opet koristi „mi“ (dok je maloprije pripadao „vrsti učenih“) učitavajući ponovo poluorijentalističke opreke duh-tijelo i odrasla osoba-dijete: „Mi smo kano čovjek jak, koji ne zna upotrebiti snagu svoju. Treba da mnoge stvari učimo kao dijete malašno. Što će nam snaga bez poniženja.“⁷³

U *Iskrici* XXI Tommaseo poziva slavenske mladiće koji studiraju vani da sačuvaju svoj muževni jezik. „Talijanski ćete duh bolje čutjeti, kad budete Slaveni“⁷⁴ pravi.“⁷⁵ Tommaseo se oštro protivi novotarijama sa zapada i bilo kakvoj promjeni i razvoju sirotice Dalmacije. Kao da želi sačuvati svijet svoga djetinjstva na kojem može iskazivati samllost.

Mate Zorić pišući o drami Splićanina Giulia Solitra (1820–1892) *I conti di Spalato* (Venecija, 1854.) u kojoj autor, premda autonomas, negativno sudi o venecijanskoj upravi u Dalmaciji u 18. stoljeću, navodi kako je Tommaseo, „jedan od najvećih propagatora kulta Venecije među domaćim autonomistima“, autoru drame oštro zamjerio antimletačke tendencije.⁷⁶ Tako nastaje svojevrsna polemika u kojoj Solitro piše kako je cilj Venecijanaca bio ostaviti dalmatinsko stanovništvo u stanju neznanja, siromaštva i darežljivog srca u kojem su zatečeni.⁷⁷ No Zorić navodi kako prema Tom-

⁷¹ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 38-39.

⁷² Ibidem, str. 51.

⁷³ Ibidem, str. 35.

⁷⁴ U tal. izd. „Illirici siate, e lo sprito italiano sentirete allora viemmeglio“, str. 74.

⁷⁵ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 54.

⁷⁶ Mate Zorić, *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*, str. 442-444.

⁷⁷ Ibidem, str. 444.

maseu „zaslužuje pohvalu i taj 'konzervativizam' Mlečića, koji su takvom upravom zaštićivali 'čistoću' dalmatinskog puka i autentičnost njegovih običaja i navika“.⁷⁸ Tako Tommaseo opisuje slično društvo kao i Fortis – iskonsko, čisto, siromašno, snažno, moralno.

Bugarska teoretičarka Marija Todorova, piše kako zapadnjačkom balkanističkom diskursu prijezir prema Balkancima nije izazvala njihova srednjovjekovna, nerazvijena, primitivna priroda, koja je naprotiv, bila izvor „kvazi-romantične privlačnosti kojom je Balkan zračio“. Zapadu nije bilo mrsko vidjeti vlastitu sliku iz praskozorja ljudske povijesti, već svoju sliku od prije samo nekoliko generacija, od prvobitne akumulacije kapitala pa nadalje.⁷⁹ Slično gledanje nalazimo kod Fortisa, kojeg zanima i oduševljava što je moguće primitivnije stanovništvo. Postkolonijalni teoretičar Chinua Achebe sažima na sljedeći način kolonijalističko gledanje na afričko stanovništvo – Da li je obrazovani urođenik jednak svojoj braći u šumi? Ne! On je različit; on je gori. – izgubio je vezu sa svojim ljudima koje više ne razumije i koji zasigurno ne žele njegova nezadovoljstva i pretenzije.⁸⁰ Na sličan način Tommaseo ističe kako su škole, u koja su prisiljena ići seljačka djeca, povećavaju zlo jer čine seljaka sve više građaninom. On smatra da se prosperitet Dalmacije treba tražiti u suprotnom smjeru od onoga koji je zadnjih pedeset godina bio slijeđen – „Ne seljaka u grad, nego treba građanina pozvati da živi od sela.“⁸¹

Iz današnje perspektive gledano, šokantno djeluju Tommaseove teze iznesene u izvješću o Dalmaciji, u kojem piše kako „jedan od Vladi najtežih, narodu nabeskorisnijih, štoviše često štetnih, troškova je onaj škola“. Ističe kako iz njih nakon tri-četiri godine izlaze bez ikakvog znanja i kako:

(...) ne nauče gramatiku, nego umjesto toga nauče slobodnije ponašanje, skuplje odijevanje, ambiciju da ništa ne rade, ili da budu gospoda, ili da nastave studije; te, nakon što su uništili sirotu obitelj, na koncu da je i preziru. Škole su naročito opasne za seljake koji stanuju u gradu, najopasnije za žene, kojima je, da nema ničega drugog, to šetanje ulicama četiri puta dnevno rasipanje kojeg se više treba bojati nego krajnjeg neznanja. I doista, u našim krajevima, ta-

⁷⁸ Mate Zorić, *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*, str. 444n.

⁷⁹ Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, prev. s engleskog D. Starčević i A. Bajazetov-Vučen, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999., str. 79.

⁸⁰ Chinua Achebe, „Colonialist Criticism“, *The Postcolonial Studies Reader*, ur. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, Routledge, London/New York, 1995., str. 57–61., str. 58.

⁸¹ „Del presente governo della Dalmazia“, u Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, str. 176.

mo gdje djeca manje idu u školu, ponašanje je zdravije i ljudi više vole rad.⁸²

Tommaseo oštro kritizira pojavu luksuza u Dalmaciji. Kaže da se „prava šteta u Dalmaciji, ne sastoji u tome što vrijednost uvezenih stvari premašuje vrijednost izvezenih; sastoji se u prirodi uvezene robe, jer najviše koštaju one luksuzne (...) svatko zna mogućnosti susjeda, i zna, koliko ga posta košta novi šeširić, i koliko sramote jedan šal.“⁸³

Završni dio *Iskrice* XXX – „Ne stidi se krvi svoje; pazi samo, da ti čista ostane, da ti kuga gradskih opačina ne ulije u nju slabost, nevolju i sramotu.“ – ima zanimljiv biografski poticaj. Ivan Katušić spominje kako je ovaj dio podcrtan u drugom izdanju, vjerojatno po Tommaseovoj želji i dodaje: „Pred čitaocem će bljesnuti neočekivano objašnjenje kad se sazna da je Tommaseo iz Pariza donio spolnu zarazu.“⁸⁴

U *Predgovoru* planiranoj knjizi *Pjesme puka dalmatinskoga* Tommaseo ističe čistoću izoliranih zajednica – kaže da se „u onim častima naroda slavenskoga, koji nisu pokvarene običajima tugjim, porodica zaderži još drage i častive sveze svoje.“⁸⁵ Tome dodaje i sljedeće: „Al izobrazenje narodah ubija mnogo putah ona ista dobra koja su ga u svjet dovela. Što više raste mekost života, što su lakša ljepa dočekanja, to više ladise prava ljubav.“⁸⁶

7. Sukob s Njegošem

Navedeni Tommaseov paternalistički i konzervativan stav prema slavenskim narodima, prema kojem bi oni trebali izbjegavati modernizaciju i zapadne utjecaje i ostati u svom stanju „čistoće“, siromaštva i poniznosti, najbolje se očituje u njegovoj netrpeljivosti prema crnogorskom vladaru Petru II Petroviću Njegošu. U skladu s ranije navedenim vrijednostima, Tommaseo Njegoša optužuje zbog luksuznog života, a kao poseban grijeh spočitava mu to što je opjevao jednu glumicu iz tršćanskog kazališta: „...ti, medju gadnim i gladnim ubožestvom puka tvoga, pokazuješ kao na preziranje, veličanstvo dvornika, i zaljevaš se francuskim vinom u zdravlje svih onih koji kruha nemaju, i slaviš, o vladiko, igračicu Terstinskog kazališta glasom onim kojim neznaš slaviti Mater Božju.“⁸⁷

⁸² „Del presente governo della Dalmazia“, str. 204.

⁸³ Ibidem, str. 196.

⁸⁴ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 179.

⁸⁵ *Predgovor-Prefazione ai „Canti del popolo dalmata“*, u Mate Zorić, „La prefazione ai 'Canti del popolo Dalmata' di Niccolò Tommaseo“, *Studia Romanica et Anglicae Zagrabensis*, n. 38, Zagreb, 1974., str. 213–277., str. 238.

⁸⁶ Ibidem, str. 244.

⁸⁷ Nikola Tommaseo, „Spisi starog kaluđera“, str. 236.

U pogledu navedene „igračice“, treba napomenuti da je Njegoš u tršćanskom kazalištu gledao operu *Robert le Diable*, Giacoma Meyereera, u kojoj ga je očarao ples Flore Fabri-Bretin, kojoj je posvetio jednu pjesmu.⁸⁸ Tommaseo mu zamjera i podložnost Rusiji pa piše da je Crna Gora postala predgrađe Petrograda i da se Njegoš klanja ruskom caru.⁸⁹ Optužuje ga zbog niza navika zapadnoeuropskog čovjeka, koje je sebi Njegoš dozvolio, a koje Tommaseo valjda smatra nedopustivim luksuzom za Slavena, pa čak ako je riječ o vladaru: „Djeca tvoja grabe za živiti, a ti na biljard igraš; djeca tvoja, kao životinja, u smradu živu a ti francuske romane čitaš...“ Optužuje ga da na stare mane svog naroda dodaje nove: „i na mjesto da njih učiš kako će siromaštvo svoje snositi, budiš želje koje oni nemogu nasititi bez prevarnih nasiljah, bez pobjedah svakog poraza opasnijih.“⁹⁰

Dok je Njegoš izražavao snažnu želju za „europeiziranjem“ i moderniziranjem Crne Gore, Tommaseo je smatrao da je treba sačuvati tradicionalnu i patrijarhalnu.⁹¹ Pored tog odudaranja od idealizirane slike dobrog, siromašnog i primitivnog Slavena, razlog Tommaseovog neprijateljstva prema crnogorskom vladaru treba tražiti i na političkom polju. Njegoš je vjerovao u skoro ostvarenje jugoslavenske ideje i protivio se aneksiji Italije Dalmaciji, koju su zahtijevali Venecijanski revolucionari iz 1848., i zalagao se za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. U proglasu od 20. 5. 1848. pozvao je Bokelje i Dalmatince obje vjere da podrže bana Josipa Jelačića.⁹² Pored toga, u jednom pismu Špiri Popoviću iz 1845. Tommaseo se žali da mu Njegoš nije poslao neke obećane narodne pjesme. Tu ljutnju koju čovjek sa Zapada osjeća kada mu Orijentalac nije uvijek spremno i oduševljeno na usluzi, nalazimo i kod Alberta Fortisa kad u *Putu po Dalmaciji* govori o „zlobnoj lijenosti“ stanovnika Vida koji ga nisu htjeli odvesti do nekih kamenih natpisa.

Njegoš, kojeg Tommaseo oštro optužuje pred zapadnoeuropskom javnošću, suprotstavlja se tvrdnjama da su Crnogorci neprijatelji slobode, ističući kako su se oni uvijek morali boriti da bi očuvali neovisnost od Turaka. Naglašava kako su oslobodilački pokreti Slavena „često promatrani s podozrenjem i klevetani upravo od onih naroda – a tu je mislio i na Talijane – koji su

⁸⁸ Mate Zorić, *Italia e Slavia: Contributi sulle relazioni letterarie italo-jugoslave dall'Ariosto al D'Annunzio*, str. 328.

⁸⁹ Nikola Tommaseo, „Spisi starog kaluđera“, str. 236.

⁹⁰ Ibidem, str. 237.

⁹¹ Vesna Kilibarda, „Un contributo allo studio dei rapporti tra Tommaseo e Njegoš“, *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari: Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo, Zagabria, 4-5 ottobre, 2002*, ur. M. Čale, S. Roić, I. Jerolimov, FF press, Zagreb, 2004., str. 202–212., str. 208.

⁹² Ibidem, str. 203.

stoljećima bili njihovi gospodari.⁹³ Uz to, optužuje Tommasea da dijeli svjetske predrasude prema Slavenima te da se suprotstavlja njihovoj emancipaciji. Njegov zahtijeva za Crnogorce i Slavene ista ona prava na borbu za neovisnost na koja se pozivaju ostale europske nacije.⁹⁴ Oštru polemiku slične inspiracije s Tommaseom je 1862. godine vodio i Natko Nodilo, koji mu spočitava da se postavio na pijedestal i da s visine iznosi sudove o složenim pitanjima Austrije, Mađarske, Dalmacije i Hrvatske, o slavenskoj kulturi i jeziku, a da nema pravog znanja o problemima o kojima govori.⁹⁵

8. Zauzimanje za „ilirski jezik“ i narodnu poeziju

Tommaseo se u *Iskrici* XI obraća svećenicima i preporučuje im materski jezik, koji je „hitar i pun, jak i tih, mlad jošter, ali silne mladosti i vječne“.⁹⁶ Time opet ponavlja topos o mladim narodima i mladim jezicima. Štoviše, „ilirski“ jezik je vječno mlad. Očigledno je na ovom mjestu to izrečeno kao pohvala, ali ona istovremeno slavenskom narodu učitava stanje vječne infantilnosti. U pismu Enricu Stieglitzu Tommaseo spominje Fortisa kao „prijateljskog i milostivog posjetitelja“ Dalmacije koji je prvi Europi pokazao „ilirski poeziju“. Pored njega navodi i C. Nodiera i *Guzlu*. Piše kako se u Hrvatskoj obrazovani ljudi i žene, koji su se nekada sramili „ilirskog“ jezika sada su ga se počeli držati. Kaže kako bi se tog srama trebali osloboditi i svi obrazovani ljudi u Dalmaciji.⁹⁷ O Fortisu Tommaseo još navodi i to da je o Dalmaciji pisao s ljubavlju te kako je savjetovao da se iskoriste kamenolomi koje je koristio i stari Rim, kako je preporučivao uzgajanje kestena, navodnjavanje itd.⁹⁸ Na istom mjestu Tommaseo spominje i Ivana Lovrića.⁹⁹ Pored toga, treba istaknuti da je Tommaseo upoznat i sa djelom Giulia Bajamontija, premda mu nije upamtio ime. Tako piše kako je u jednim novinama u Vicenzi, negdje u drugoj polovici prošlog stoljeća netko njemu nepoznat pisao o *Homerovom morlakizmu*.¹⁰⁰

⁹³ Navedeno prema Jože Pirjevec, *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, str. 119.

⁹⁴ Ibidem, str. 119-120.

⁹⁵ Ibidem, str. 208-211.

⁹⁶ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 69.

⁹⁷ Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, 115.

⁹⁸ Niccolò Tommaseo, „Anton Maria Lorga: La scienza e la civiltà“, u *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, str. 144.

⁹⁹ Ibidem, str. 143.

¹⁰⁰ Niccolò Tommaseo, „Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le isole Ionie e la Dalmazia“, u *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, str. 333.

U predgovoru „Pjesmama dalmatinskog naroda“ Tommaseo Marka Kraljevića uspoređuje s Homerovim ratnicima.¹⁰¹ U istom tekstu ponavlja još jedno opće mjesto, ono o usnulom Marku Kraljeviću kao metafori Južnih Slavena: „Nije on mertav; nego spava.(...) Usta će Marko pokrepljen od stoljetnog počivanja, pun stoljetnih spomenah; i doći će kano rijeka umnožena vodama dugim putem iz daleka tekućim.“¹⁰² Poput Bajamontija i Tommaseo je oduševljeni čitatelj Giambattiste Vica, čije se misaono naslijeđe osjeti i u spisima o Dalmaciji, prije svega stavovima o usmenoj tradiciji općenito.¹⁰³

Treba istaknuti da se Tommaseo zalagao i za akademsko proučavanje jezika i narodnog pjesništva Južnih Slavena. Piše kako „srpski“ (što mu je često sinonim za „ilirski“) jezik ima svoju katedru u Beču i Parizu i da će biti oslobođen prijezira kojom su ga, u očima uglađena svijeta držali „brkovi i gruba sukna nesretnih Skjavuna“.¹⁰⁴ Tommaseova velika zasluga je što je, uz pomoć svojih suradnika u Dalmaciji, prikupio 337 narodnih pjesama.¹⁰⁵ No ne treba zaboraviti ni na to da je njihova vrijednost u Dalmaciji bila prepoznata i znatno ranije. Žarko Muljačić navodi da se Nikola Muljačić, dugogodišnji profesor zadarskog latinskog sjemeništa, još u prvoj polovici 18. stoljeća, dosta prije Fortisa, Bajamontija i Ferića zalagao za sakupljanje i objavljivanje naših narodnih pjesama.¹⁰⁶ I stotinu godina prije Tommasea kudio gradsku gospodu koja zanemaruju ilirski jezik.

Tommaseo će se pred kraj života, povodom smrti supruge Diamante, opet vratiti „ilirskom“ jeziku na kojem će napisati jednu dirljivu pjesmu. U pismu kojeg je 12. 1. 1874. godine napisao franjevcu Ivanu Šimunoviću, koji mu je pomogao jezično i stilski dotjerati tu pjesmu, Tommaseo ističe kako je unatoč tome što tridesetak godina nije slušao ni čitao materinski jezik „želio i na jeziku na kojem je moja sirota majka molila, govoriti svojoj sirotoj mrtvoj

¹⁰¹ Niccolò Tommaseo, *Predgovor-Prefazione ai „Canti del popolo dalmata“*, str. 250.

¹⁰² Ibidem, str. 252.

¹⁰³ Sanja Roić, „I temi vichiani di Tommaseo“, *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari: Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo, Zagabria, 4-5 ottobre, 2002*, ur. M. Čale, S. Roić, I. Jerolimov, FF press, Zagreb, 2004., str. 182–201., str. 182.

¹⁰⁴ Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, Volume I, str. 118.

¹⁰⁵ Usp. Mate Zorić, *Italia e Slavia: Contributi sulle relazioni letterarie italo-jugoslave dall'Ariosto al D'Annunzio*, str. 291.; Sanja Roić, *Stranci: Portreti s margine, granice i periferije*, str. 101.

¹⁰⁶ Žarko Muljačić, „Iz korespondencije zadarskih profesora 18. stoljeća, napose Nikole Muljačića“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. XI-XII, Zadar, 1965., str. 545–564., str. 556.

ženi“.¹⁰⁷ Mate Zorić piše kako je „prenaglašena skromnost i poniznost šibenskog fratra spram Tommasea slična stavu većine dalmatinskih suradnika koji su u njemu vidjeli živog velikana kojega nisu smjeli ničim povrijediti. Zato Šimunović umanjuje svoj udio u dotjerivanju pjesme...“¹⁰⁸

9. Topos razlomljenog slavenskog narodnog tijela

Tommaseo se u *Iskricama* ne ograničava samo na rodnu Dalmaciju, već se dotiče i slavenskog pitanja, općenito. Paradoksalno, dok je ranije govorio da Dalmacija nema ništa s narodima oko sebe i isticao njezinu „čistoću“ i autentičnost, Tommaseo u *Iskrici* XXXI piše da s Rusijom „imamo“ zajednički jezik, s Njemačkom zakone, s Grčkom obred, s Italijom običaje i znanost. U *Iskrici* XXXII piše: „Rastrgnuta su uda tvoja, slavenski narode, ali općen život u njima se miče, svaki dan tvoja krv sve veselije vri.“¹⁰⁹ Značkovito je da u ovom obraćanju svim Slavenima Tommaseo opet koristi tjelesnu metaforu. Slavensko tijelo prikazuje kao nešto rasuto, nepovezano (kao Lacanov *hommelette* u stadiju zrcala) što tek treba dobiti cjeloviti oblik, identitet i značenje.

U *Iskrici* XXXVI. opisuje širenja Slavena kao neku prirodnu stihiju – provalili su iz Azije poput rijeka iz dubokog jezera i odijelili se tijekom dugoga putovanja.¹¹⁰ Poziva se na jedinstvo Slavena, ističući zajedničke korijene riječi u ruskom, poljskom, češkom i „ilirskom“ jeziku. Glas slavenske braće koja se vole „poput električne iskre, tankom žicom prenesene, u bljesku prepisuje od srca srcu svetu riječ novog saveza“.¹¹¹ Zanimljivo je da opis slavenskog jedinstva Tommaseo započinje mitskom slikom rijeka koje se razdvajaju, koju smješta u drevno vrijeme uoči njihovog dolaska u Europu, a ponovno spajanje prikazuje kroz metaforu tada najmodernije tehnike. Promatra slavenske narode kao jednu veliku obitelj. Govori kako se i kod njih javlja plodno sjeme civilizacije i kao primjer ističe Češku koja bi, prema mjerilu broja osoba obuhvaćenih školstvom, bila civiliziranija od Francuske.¹¹² Poziva na prevladavanje klasnih, kulturnih i političkih netrpeljivosti među slavenskim narodima: „Dalmatinski gradjanin nek poštuje hrabru prostotu golog seljaka; pisaoc horvatski nek se pokloni pred kapom slobodnog Serbljina; Rus

¹⁰⁷ Mate Zorić, „O nekim manjim Tommaseovim 'ilirskim' sastavima“, str. 137.

¹⁰⁸ Ibidem, str. 139.

¹⁰⁹ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 60.

¹¹⁰ Niccolò Tommaseo, *Scintille*, Redazione definitiva a cura di M. Zorić, str. 84.

¹¹¹ Ibidem, str. 85.

¹¹² V. „A Niccolò Giachich“, u Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, str. 28.

silni, nek se boji, više od topovah, uzdisanja tvoga, Poljače, potlačeni.“¹¹³ Nasuprot kršćanskom panslavizmu *Iskrica*, na drugim mjestima Tommaseo pokazuje izrazitu netrpeljivost prema nekim slavenskim narodima. Srpskom narodu tako poručuje da se čuva pokrovitelja, misleći prije svega na Rusiju.¹¹⁴

Tommaseo „orijentalizira“ Slavene pripisujući im neke urođene osobine koje su na prvi pogled pozitivne, ali koje u biti impliciraju izvjesnu intelektualnu ograničenost i prevagu tjelesnosti, strastvenosti i fantazije: „Slavenski rod ne zna raditi zavjere; previše je prostodušan i vatren.“¹¹⁵ U već navedenom izvješću o Dalmaciji piše da je razjedinjenost mana Slavena, kao i „svih naroda maštovitog uma“.¹¹⁶ U pismu Dall'Ongaru izražava sumnju u mogućnost uspjeha Mazzinijevog djelovanja među Slavenima koji su: „jednostavni ljudi no utoliko teži za razumjeti nekome koji nije jednostavan.“¹¹⁷ U svojoj *Književnoj oporuci (Testamento letterario)* Tommaseo piše kako je rođen u „talijanskoj koloniji, kojom su nekada vladali Venecijanci, a ranije Rimljani, u slavenskoj zemlji između Istoka i Zapada...“¹¹⁸ Jože Pirjevec piše kako Tommaseo vidi Slavene kao posrednike između Orijenta i Zapada, ali dodaje i kako je važnije to da su „oni bili, i s duhovnog i društvenog aspekta, na pola puta između dva svijeta.“¹¹⁹ Upravo zbog te pozicije „na pola puta između dva svijeta“ i govorimo o tradiciji poluorijentalizma u talijanskom prikazivanju istočne jadranske obale. A unutar tog širokog slaven-skog spektra, na ljestvici Tommaseovih simpatija, negdje na pola puta između idealizirane sirotice Dalmacije, savršenog objekta sentimentalističkog paternaliziranja i snažne, politički opasne Rusije prema kojoj osjeća odbojnost, nalazi se tadašnja Hrvatska. U *Spisima starog kaluđera* Tommaseo se sjevernim Hrvatima obraća sljedećim riječima:

Nisu vas poznavali dosada, drugi narodi, o bratjo Hervati, i gledajući vas kao robove pružene pod štap njemački, prezirali su vas bez ikakvog sažaljenja. Vi pak, kao dobar konj pod uzdom ergjavog konjika, zalud hrabrost i kerv trošite; vjernosti vašoj nije sljedovala blagodarnost, niti pobjedi čast, niti smerti uspomena. Poslali su vas

¹¹³ Nikola Tommaseo, „Spisi starog kaluđera“, str. 240.

¹¹⁴ V. „Ai popoli slavi“, u Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, str. 87.

¹¹⁵ „Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le isole Ionie e la Dalmazia“, u Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, str. 247-248.

¹¹⁶ „Del presente governo della Dalmazia“, u Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, str. 182.

¹¹⁷ Jože Pirjevec, *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, str. 152.

¹¹⁸ Ibidem, str. 87.

¹¹⁹ Ibidem, str. 88-89.

kao životinju u mesarnicu, na bojna polja Europe; davali su vami, kao čelatima, žalosnu službu da davite perva dviženja talijanske slobode, a sada protivu vas Talijane šalju, koj kao ubice, oružje strano derkjući kervlju vašom polivaju.¹²⁰

Pored toga, poziva Hrvate da očiste „od Njemčadjie jezik i dušu“ te dodaje: „govor vaš neka slobodan bude od zapletenih izrečenjah, kao od zapletenih načinah djelanje vaše.“¹²¹ Piše da su mnogo učinili u malo godina, ali da im još mnogo toga ostaje, jer su još dijelom Nijemci. Preporuča im da uče „od prostog Serbljina, siromaha Dalmatinca“ ono što naziva „čistotja govora i jakost“.¹²² Promatra Slavene kao jednu cjelinu i dodaje: „u Serbljanskim šumama prebjegla je sloboda sveta i pjesništvo: iz saborah Hervatskih, iz tiskarnicah českih neg se javlja sloboda sveta i obilnorječje.“¹²³ Hrvatima poručuje da ne oponašaju narode koji imaju drugačiju civilizaciju, običaje i prirodu. Premda će se u kasnijim antiunionističkim brošurama protiviti ujedinjenju Dalmacije i Hrvatske, u *Spisima starog kaluđera* Tommaseo ističe njihovo povijesno i etničko jedinstvo: „Ustav i kerv sjedinja vas s’ tužnom Dalmacijom: spomenite se i nje; ljubite je bratinskom ljubavlju, i želite nju ne kao podanika, već kao druga“.¹²⁴

10. Tommaseov polu-mit Venecije

U tekstu „Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le isole Ionie e la Dalmazia“ iz 1850. godine Tommaseo nastoji pokazati sličnosti između tih zemalja, koristeći povremeno i izrazito nategnute usporedbe. Ostavivši po strani brojne, prije svega historiografske promašaje, pa i besmislice (poput npr. tvrdnje da se još Dioklecijan služio slavenskim trupama), zbog kojih je o tom Tommaseovom tekstu negativan sud dao i Benedetto Croce¹²⁵, zanimljiv nam je svojevrсни polu-mit Venecije izražen u tom spisu. Mletačku Republiku Tommaseo ne prikazuje kao savršenog i prosvijećenog vladara, no inzistira na tome da je njezina vladavina neupitno najmanje zlo koje se moglo dogoditi njezinim bivšim podanicima. Pišući ukratko o povijesti Dalmacije navodi kako su Venecijanci kupili Zadar za sto tisuća dukata i dodaje: „Venecija je barem kupovala u gotovini; i, što god se govorilo o tome, donosila je civilizaciju, istina nedovoljnu, no takvu kakvu nam austrijska Mađarska ne bi donijela,

¹²⁰ Nikola Tommaseo, „Spisi starog kaluđera“, str. 226.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Ibidem, str. 227.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem, str. 228.

¹²⁵ Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, XL.

nego bi napravila drugu Hrvatsku...¹²⁶ U okvir Tommaseovog „polu-mita“ Venecije mogli bismo uvrstiti i njegovu ranije navedenu tezu, iznesenu u polemici sa Solitrom, o tome kako je mletačka vlast „zaslužna“ za očuvanje čistoće dalmatinskog slavenskog stanovništva tako što ga je držala u zaostalosti, ne kvareći ga školama i luksuzom. Tommaseo izražava paternalistički i utopijski stav da bi Venecija trebala biti most između Italije i slavenskog svijeta, i da ovomu treba pomoći u rastu, a naročito Dalmaciji.¹²⁷

Upravo je od tog polu-mita Venecije u dvadesetom stoljeću najlakše polazilo dnevno-političko interpretiranje i instrumentaliziranje Tommaseovog pisanja o Dalmaciji. Oscar Randi, u knjižici o Tommaseu i politici objavljenoj u Zadru u prvim godinama fašističke vladavine piše kako je u Dalmaciji za vrijeme Mletačke Republike „miroljubiv bio suživot između Talijana i Slavena, no uz apsolutnu superiornost Talijana i ne manje očitu inferiornost Slavena; stanje, dakle više srednjovjekovno, nego moderno“.¹²⁸ No nakon propasti Venecije i kasnije tijekom 19. stoljeća stanje se mijenja: „Miroljubivi suživot i tolerancija između Talijana i Slavena, naslijeđeni od Venecije, bili su, pred Tommaseovim očima, poremećeni općim buđenjem nacionalnog osjećaja...“¹²⁹ Autor moguće proturječje u tvrdnjama o „miroljubivom suživotu i toleranciji između Talijana i Slavena“ i istovremenoj „apsolutnoj superiornosti Talijana i ne manje očitoy inferiornosti Slavena“ prevladava fašističkom ideologijom o višim i nižim rasama, pri čemu se „poziva“ na Tommasea, govoreći o njegovoj „instinktivnoj odbojnosti prema Hrvatima“ koje je uvijek „prezirao ili je malo držao do njih, kao do niže, nezrele rase.“¹³⁰

Pišući o „teškoj, herojskoj, uzvišenoj, ponekad očajničkoj“ borbi dalmatinskih Talijana Randi ističe kako je „formula 'autonomije' bila prolazna etiketa koja je trebala poslužiti za dobivanje nekih ustavnih sloboda koje bi trebale poslužiti pripremi odvajanja od Monarhije“.¹³¹ Iz fašističke perspektive u Dalmaciji se u 19. stoljeću nije radilo o borbi dvije različite nacionalne i političke opcije, već o borbi civilizacije i barbarstva: „Tommaseov glas se diže iznad rasa, zemljopisnih i povijesnih razloga. Braneći talijansko pravo na jadransku obalu, znao je da brani najviše interese ljudske civilizacije.“¹³² Autor spekulira o tome kako bi se Tommaseo ponio u kasnijim povijesnim događajima i zaključuje da bi u vrijeme Prvoga svjetskoga rata bio interve-

¹²⁶ „Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le isole Ionie e la Dalmazia“, u Niccolò Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, str. 239.

¹²⁷ V Jože Pirjevec, *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, str. 120.

¹²⁸ Oscar Randi, *Niccolò Tommaseo nella politica*, str. 4.

¹²⁹ Ibidem, str. 15.

¹³⁰ Ibidem, str. 27.

¹³¹ Ibidem, str. 30.

¹³² Ibidem.

nist, da bi 1920. godine bio uz D'Annunzia protiv Rapalskog ugovora, a da bi 1922. vjerojatno bio fašist, „ako ni zbog čega drugog, zbog toga što se Mussolini trudi konačno stvoriti Talijane.“¹³³

Kod Tommasea nalazimo i kasnije kanoniziran mit o odanim Skjavunima koji su zadnji branili Veneciju:

Kao nužan uvjet predaje Venecije bilo je postavljeno da se Dalmatinci otjeraju. Jer tim jednostavnim ljudima republika nije bila samo ime, niti im je Sv. Marko bio samo slika utisnuta na loše zaradene i loše utrošene novce. Oni su ostali posljednji Venecijanci i pravi nasljednici Michielia i Dandola: jer Skjavuni imaju, kako kaže poslovica, tvrdu glavu; i tamo gdje drugi završava, oni počinju.¹³⁴

Pišući o Korzici, Dalmaciji i Kefaloniji Tommaseo kaže da strani vladari koji dolaze iz Francuske, Austrije, Engleske procjenjuju tamošnje stanovništvo s predrasudama i prijezirom, te kako dok proklinju svoj boravak u tim regijama istovremeno sasvim dobro vode privatne poslove. Piše i o tome kako Francuzi, Austrijanci i Englezi tretiraju te podanike kao pripadnike niže rase: „Rekli biste, slušajući ih, da su to barbarske zemlje koje drže iz sažaljenja, i kao vojno mjesto, u kojem nema razumnih životinja koje se mogu pripitomiti za bilo koje umijeće.“¹³⁵ Znakovito je da Tommaseo, u tom opravdanom gnjevu, ne spominje bivše venecijanske vladare i pisce koji su o Dalmaciji davali upravo takvu sliku kakvu je opisao, premda spominje kako je Carlo Gozzi proveo u mladosti nekoliko godina u providurovoj službi u Dalmaciji.¹³⁶ Ne navodi ništa detaljno o Gozzijevom opisu Dalmatinaca, ali zato kao primjer sažetog i točnog opisa navodi Goldonija: „Budući da je pjesnicima dano u jednom potezu oslikati ljude i događaje, Goldoni, koji nije pjesnik stilom, već pojmom, nazivajući Dalmatince *hrabrim i osjećajnim narodom*, nije ih elegantno, već istinito oslikao.“¹³⁷

Pišući o tome kako se Dioklecijan služio slavenskim trupama Tommaseo dodaje i sljedeće:

Jer su Slaveni, kao što smo nedavno vidjeli da su od srca postali Venecijanci, i također vjerno služili Austriju, tako u rimskim vremenima bili vjerniji Rimljani od onih rođenih u Italiji. I možda su

¹³³ Oscar Randi, *Niccolò Tommaseo nella politica*, str. 33.

¹³⁴ Niccolò Tommaseo, „Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le isole Ionie e la Dalmazia“, str. 252.

¹³⁵ Ibidem, str. 256.

¹³⁶ Ibidem, str. 311.

¹³⁷ Ibidem, str. 293.

Slaveni jedina snaga predodređena spasiti Europu od germanske prevlasti, kao što su već od turske.¹³⁸

Tim ponavlja stariju sliku Skjavuna kao vjernog vojnika, ali i anticipira novu sliku Slavena kao brane, ne više protiv Turaka, već protiv Germana, koja će u većoj mjeri biti prisutna kod Giuseppea Mazzinija.

11. Tommaseo kao arhetipski Dalmatinac

Nakon Tommaseove smrti, a pogotovo obnavljanjem talijanskih pretenzija na istočnu jadransku obalu početkom 20. stoljeća, počeo se graditi mit o Tommaseu kao arhetipskom Dalmatincu. U zadarskoj periodici iz dvadesetih godina prošlog stoljeća čitamo o nekoj posebnoj „dalmatinskoj psihi“ čiji je Tommaseo egzemplarni predstavnik.¹³⁹ Lucio Toth početkom 21. stoljeća piše da je Tommaseo bio „čovjek snažnih građanskih strasti, autentični Dalmatinac, po svojim vrlinama i manama“.¹⁴⁰ Premda nije sasvim jasno što bi to bio „autentični Dalmatinac“ i koje se sve informacije prenose kada talijanski autori Tommasea lapidarno nazivaju „Il Dalmata“, to naizgled bezazleno opće mjesto o „dalmatinskoj psihi“ nipošto nije izolirani lokalni slučaj. Edward Said govori o „upadljivim retoričkim figurama“ koje se stalno ponavljaju unutar kolonijalističkog diskursa, u opisima „tajanstvenog Istoka“ ili u stereotipima o „afričkom umu“ i sl.¹⁴¹ Isto tako se u venecijanskoj/talijanskoj kulturi govori o „dalmatinskom karakteru“, koji umnogome određuje ponašanje njegovog „nositelja“, reducirajući mu time mogućnost individualnosti. Valja imati na umu da se stereotipi, od strane onih na koje se odnose, često hegemonijski usvajaju i preobražavaju u autostereotipe čijim se interioriziranjem ostvaruje učinak proročanstva koje se samo ispunjava, jer se individua ponaša u skladu s tom slikom o samome sebi i onda kada ni po čemu ne odgovara stereotipu tvrdoglavog kolerika koji identitet temelji na „dišpetu“. Ovaj složeni fenomen bi zahtijevao posebno istraživanje, na ovom mjestu ga samo bilježimo, ostavljajući otvorenu mogućnost da bi korijene (auto)stereotipa o „dalmatinskom karakteru“ možda trebalo tražiti u okviru prekojadranskog poluorijentalističkog diskursa.

¹³⁸ Niccolò Tommaseo, „Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le isole Ionie e la Dalmazia“, str. 265.

¹³⁹ Nedjeljka Balić-Nižić, „Il cinquantesimo anniversario della morte di Niccolò Tommaseo nei periodici Zaratini“, *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari: Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo, Zagabria, 4-5 ottobre, 2002*, ur. M. Čale, S. Roić, I. Jerolimov, FF press, Zagreb, 2004., str. 224–239., str. 233.

¹⁴⁰ Lucio Toth, „I mari di Tommaseo“, str. 38.

¹⁴¹ Edward Said, *Kultura i imperijalizam*, prev. Vesna Bogojević, Beogradski krug, Beograd, 2002, str. 9.

Tommaseo je u svoj dnevnik 17. 5. 1846. zapisao: „Žao mi je što sam kasno spoznao koliko sam dobra mogao učiniti pišući za slavenski narod, koji je još mlad i nije tako kukavan i tako nezahvalan kao narod talijanski.“¹⁴² Taj stav o mladom istočnom narodu nasuprot „kukavnog“ Zapada u skladu je sa širim romantičarskim stavovima. Edward Said piše o važnoj romantičarskoj zamisli o obnovi Europe uz pomoć Azije. Između ostalog navodi kako su Friedrich Schlegel i Novalis nagovarali Europljane da detaljno proučavaju Indiju jer indijska kultura i vjera može pobijediti materijalizam i mehanizam zapadne kulture.¹⁴³ Analizirajući pisanje T. E. Lawrencea (Lawrencea od Arabije), koji „kao manipulator Arapima sebe stavlja na njihovo čelo“, Said ističe jednu promjenu: „Orientalist je sada postao reprezentativni orijentalac za razliku od prijašnjih promatrača poput Lanea, za koje je Orijent bio nešto što se brižno drži podalje od sebe.“¹⁴⁴ U ovom novom orijentalističkom stavu „Arapska pobuna ima smisao samo ako joj Lawrence zacrti smisao.“¹⁴⁵ Tommaseov odnos prema Dalmaciji i Južnim Slavenima umnogome je sličan kasnijem odnosu Lawrencea prema Arapima.

U *Iskrici* XXIII Tommaseo napada starost i kukavičluk venecijanskog Lava, koji je propustio priliku proširenja svojih istočnih granica: „Ostala nam je Bosna vavijek tuđa radi nemilog zavidjenja i staračkoga mletačkog straha. Mogao je lav s one strane širiti krila svoja; zdravije bi bio spavao i časnije ostario u srpskim planinama nego u talijanskim.“¹⁴⁶ Tommaseo optužuje Veneciju što, „kao starci, koj malo mare za tuđe velike bolesti, misle samo na svoje; koj se smerti plaše, i boju se i od jakih ljekarijah, s’kim bi mogli život produžiti“, nije pomogla Hercegovini i Bosni protiv Turaka. Zbog istog grijeha optužuje i Austriju, koristeći ponovo metaforu starosti, govoreći da je „omatorila“.¹⁴⁷

U boljem razumijevanju ove metaforike mladog, gotovo djetinjastog slavenskog naroda, može nam pomoći i teorija dječje književnosti, koja, polazeći od pretpostavke da je „dijete“ u onom smislu u kojem se rabi u znanosti o dječjoj književnosti, društveni konstrukt, uočava da se na dječji lik projiciraju utopijske čežnje određene društvene zajednice (ideja o dječjoj nevinosti i idealiziranje djeteta kao „graditelja“ bolje budućnosti).¹⁴⁸ Sličnu projekciju

¹⁴² Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, str. 71.

¹⁴³ Edward W. Said, *Orijentalizam*, prev. Biljana Romić, Konzor, Zagreb, 1999, 149.

¹⁴⁴ Ibidem, str. 312.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Nikola Tommaseo, *Iskrice*, str. 32.

¹⁴⁷ Nikola Tommaseo, „Spisi starog kaluđera“, str. 230.

¹⁴⁸ Dubravka Zima, „Djetinjstvo i stereotipi: Slika djeteta u hrvatskome dječjem romanu 20. stoljeća“, *Kulturni stereotipi: koncepti identiteta u srednjoeuropskim knji-*

utopijskih čežnji nalazimo u Tommaseovom pisanju o Slavenima. Za paternalistički odnos uvijek je potrebno dvoje – simboličko dijete (Dalmacija, Hrvati, Slaveni), koje je nezrelo, nevino, nemoćno, neuko, i s druge strane odrasli subjekt koji posjeduje znanje i moć (u Tommaseovu slučaju kulturnu nad-moć). Problematična točka svakog paternalizma je njegova imanentna sklonost konzerviranju postojećeg stanja. „Djetetu“ se tako ne dozvoljava emancipiranje i osuđuje se svaki doticaj sa svijetom odraslih (modernizacije, „Zapada“), kao što se vidjelo u slučaju Tommaseove žučne kritike Njegoša.

O tome da orijentalistički paternalizam pokazan na Tommaseovu primjeru nije izoliran primjer, koji bi bio vezan isključivo za određeni povijesni kontekst i određene biografske okolnosti, svjedoči poplava slične metaforike u svakodnevnom suvremenom političkom govoru. U vrijeme kad Hrvatska i njeni istočni susjedi prolaze mukotrpan put pristupa Europskoj Uniji, na začuđujući način se opet javio paternalistički diskurs iz zapadnih središta moći, koji, govoreći o europskom jugoistoku rabi fraze poput „pokazivanje zrelosti“, „svladavanje zadataka“, „polaganje europskih ispita“, „mlade demokracije“, „domaće zadaće iz Bruxellesa“ i sl. čime se cijelom nizu zemalja učitava infantilnost, gotovo na tomaseovski način, i još jednom potvrđuje nužnost ponovnog čitanja „starih“ pisaca i priča iz novih teorijskih uglova.

Literatura

- Achebe, Chinua: „Colonialist Criticism“, *The Postcolonial Studies Reader*, ur. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, Routledge, London/New York, 1995., str. 57–61.
- Balić-Nižić, Nedjeljka: „Il cinquantesimo anniversario della morte di Niccolò Tommaseo nei periodici Zaratini“, *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari: Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo, Zagabria, 4-5 ottobre, 2002*, ur. M. Čale, S. Roić, I. Jerolimov, FF press, Zagreb, 2004., str. 224–239.
- Dall'Ongaro, Francesco: *Fantasie drammatiche e liriche*, Successori Le Monnier, Firenze, 1866.
- Kanneh, Kadiatu: „Feminism and the Colonial Body“, *The Postcolonial Studies Reader*, ur. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, Routledge, London/New York, 1995., str. 346–348.
- Katušić, Ivan: *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975.

ževnostima, ur. Dubravka Oraić Tolić, Erno Kulcsar Szabo, FF press, Zagreb, 2006., str. 253–265, str. 253.

- Kilibarda, Vesna: „Un contributo allo studio dei rapporti tra Tommaseo e Njegoš“, *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari: Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo, Zagabria, 4-5 ottobre, 2002*, ur. M. Čale, S. Roić, I. Jerolimov, FF press, Zagreb, 2004., str. 202–212.
- Muljačić, Žarko: „Iz korespondencije zadarskih profesora 18. stoljeća, napose Nikole Muljačića“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. XI-XII, Zadar, 1965., str. 545–564.
- Pirjevec, Jože: *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, Marsilio Editori, Venecija, 1977.
- Randi, Oscar: *Niccolò Tommaseo nella politica*, Tipografia di E. De Schönfeld, Zadar, 1924.
- Roić, Sanja: „I temi vichiani di Tommaseo“, *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari: Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo, Zagabria, 4-5 ottobre, 2002*, ur. M. Čale, S. Roić, I. Jerolimov, FF press, Zagreb, 2004., str. 182–201.
- Said, Edward W.: *Orijentalizam*, prev. Biljana Romić, Konzor, Zagreb, 1999.
- Said, Edward W.: *Kultura i imperijalizam*, prev. Vesna Bogojević, Beogradski krug, Beograd, 2002.
- Todorova, Marija: *Imaginary Balkan*, prev. s engleskog D. Starčević i A. Bajazetov-Vučen, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999.
- Tommaseo, Niccolò: *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, Volume I, ur. Raffaele Ciampini, Sansoni, Firenze, 1943.
- Tommaseo, Niccolò: *Scintille*, Redazione definitiva a cura di M. Zorić, Studia Romanica Zagabiensia, 4, Zagreb, 1957, str. 60–89.
- Tommaseo, Nikola: *Iskrice*, uvod napisao Ivan Milčetić, Matica Hrvatska, Zagreb, 1888. (1. izd. 1844.)
- Tommaseo, Nikola: „Spisi starog kaluđera“, u Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975., str. 223–243.
- Toth, Lucio: „I mari di Tommaseo“, *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari: Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo, Zagabria, 4-5 ottobre, 2002*, ur. M. Čale, S. Roić, I. Jerolimov, FF press, Zagreb, 2004., str. 38–54.

- Wolff, Larry: *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, California, 2001.
- Zima, Dubravka: „Djetinjstvo i stereotipi: Slika djeteta u hrvatskome dječjem romanu 20. stoljeća“, *Kulturni stereotipi: koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Erno Kulcsar Szabo, FF press, Zagreb, 2006., str. 253–265.
- Zorić, Mate: „Intorno alle 'Scintille' di N. Tommaseo“, *Studia Romanica Zagrabiensia*, 4, Zagreb, 1957., str. 53–60.
- Zorić, Mate: „Nikola Tommaseo i narodni preporod u Dalmaciji“, (posebni otisak iz *Zadarske revije*, br. 6/1961), Zadar, 1962.
- Zorić, Mate: „Carteggio Tommaseo-Popović I (1840-41)“, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, 24, Zagreb, 1967., str. 169-240.
- Zorić, Mate: „Carteggio Tommaseo-Popović II (1842-43)“, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, n. 27-28, Zagreb, 1969., str. 207–294.
- Zorić, Mate: „Talijanski pisci o nama i našim književnostima“, *Književna smotra*, III, 8, Zagreb, 1971, str. 65–81.
- Zorić, Mate: „Carteggio Tommaseo-Popović III (1844)“, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, n. 38, Zagreb, 1974.
- Zorić, Mate: „La prefazione ai 'Canti del popolo Dalmata' di Niccolò Tommaseo“, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, n. 38, Zagreb, 1974., str. 213–277.
- Zorić, Mate: „Due libri sulla Dalmazia progettati dal Tommaseo e le 'Iskrice'“, (trad. di Ingrid Damiani Einwalter), *Ommaggio a Niccolò Tommaseo 1874–1974*, The Bridge/Il Ponte – The Association of Croat Writers, Zagreb, 1975, str. 53–111.
- Zorić, Mate: *Italia e Slavia: Contributi sulle relazioni letterarie italo-jugoslave dall'Ariosto al D'Annunzio, Medioevo e Umanesimo – 74*, Editrice Antenore, Padova, 1989.
- Zorić, Mate: „O nekim manjim Tommaseovim 'ilirskim' sastavima“, *Hrvatsko-talijanski književni odnosi, Zbornik II*, ur. Mate Zorić, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1990., str. 119–144.
- Zorić, Mate: *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*, Književni krug, Split, 1992.
- Zorić, Mate: „Tommaseovo izvješće o Dalmaciji iz 1844. i 1871. godine“, *Hrvatsko-talijanski književni odnosi. Knjiga VIII.*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002., str. 35–124.
- Zorić, Mate: „Hrvatska i Hrvati u talijanskoj lijepoj književnosti: Od baroka do prve polovice 20. stoljeća“, *Hrvatsko-talijanski književni odnosi. Zbornik IX*, ur. Sanja Roić, Zagreb, 2005., str. 7–135.

Nino RASPUDIĆ

**NICCOLO' TOMMASEO E LA SPONDA ORIENTALE
DELL'ADRIATICO – DAL PATERNALISMO SENTIMENTALE
FINO AI PROBLEMI CON NJEGOŠ**

Niccolò Tommaseo, grande lessicografo e letterato dell'Ottocento italiano, nato a Sebenico, è una delle figure più importanti nell'ambito delle relazioni culturali e politiche tra le due sponde dell'Adriatico. Analizzando dal punto di vista della critica postcoloniale le sue opere (soprattutto le *Scintille/Iskrice*) in cui parla della Dalmazia e del mondo slavo in generale, si scopre che il suo discorso adriatico è permeato di orientalismo (nel senso in cui lo concepisce E. Said). Le sue rappresentazioni della Dalmazia sono segnate da un forte approccio paternalistico: la osserva con simpatia, però lo fa sempre da un punto di vista gnoseologico e culturale superiore. Nelle *Scintille* Dalmazia è spesso metaforicamente rappresentata come una donna giovane e indifesa, che ha bisogno di tutela. I Dalmati sono rappresentati come “buoni selvaggi” che non devono lasciarsi “corrompere” dalla civiltà occidentale. Tommaseo condanna modernizzazione, urbanizzazione, istruzione obbligatoria, lusso e altri influssi occidentali (non risparmiando neanche Njegoš, “colpevole” perché leggeva romanzi francesi) e “orientalizza” gli slavi attribuendo loro alcune caratteristiche innate, che a prima vista sembrano positive, ma che implicano una certa limitatezza intellettuale e prevalenza di elemento corporeo, passionale e fantastico (la letteratura coloniale “classica” similmente descriveva gli Africani). Non sorprende perciò il fatto che Tommaseo idealizzi in parte il governo veneziano in Dalmazia. L'approccio paternalistico, analizzato nel caso di Tommaseo, è ancor oggi vivo nel discorso burocratico dell'Unione europea sull'Europa sud-orientale.

Parole chiave: *Tommaseo, Dalmazia, Croati, Slavi, paternalismo, orientalismo, critica postcoloniale, Njegoš*